

Kántorok a katedrán

Csongrádi helyzetkép a 18–19. századból

Az egyházi „éneklészi” és tanítói hivatal évszázadokon keresztül elválaszthatatlan volt egymástól. Az iskolamesterek egyben kántorok, nem ritkán jegyzők is voltak. Az iskolákat a templom kegyura gondviselte, a felügyeleti jogot pedig a helybeli plébános gyakorolta, aki a hit- és erkölcs tant is oktatott – jellemzően katekizmus formájában.² Az egyház belügyeként kezelt népoktatás csak Mária Terézia és II. József uralkodása idején kezdett állami felügyelet alá kerülni.³

1777 után a tankerületek központjaiban kialakított, úgynevezett „normaiskolákban” képezték a kántortanítókat. Ezekben a kiemelt anyanyelvi iskolákban a következőket tanulták: *tetszetős írás, rajz, geometria, fizika és zene*, utóbbi az orgonajátékot jelentette. Az 1806-ban kihirdetett II. Ratio Educationis vezette be mindezek mellé a *mechanikát* illetve a *levelek fogalmazását* oktató tárgyakat.⁴ A leányok iskolájában kötelezővé vált a hittan, írás és olvasás, nyelvtan illetve a számtan. Ez a megújult oktatásügyi törvény már előírta a tankönyvek használatát: falvakban és kisebb mezővárosokban szükség volt katekizmusra, ábécéskönyvre, íráslapokra, számtan illetve olvasást gyakorló könyvekre.⁵ Hogy a központilag meghatározott irányelvek miként teljesültek a gyakorlatban, jóformán településenként eltért egymástól.

Jelen írás Csongrád város példáján keresztül mutatja be a kántori és tanítói hivatal szétválasztásának folyamatát a 18–19. században, illetve az ezzel szorosan összefüggő gazdasági-társadalmi feltételek alakulását.

A csongrádi kántortanítók

1715–16-ban Csongrád lakossága – mely azonos a teljes plébániaközösséggel – alig volt több félezer léleknél. A taksás és szabadmenetelű jobbágy lakosság szerény körülmények között, de önigazgatását tekintve viszonylagos szabadságban élt Schlik Lipót tábornok birtokán. A plébános, Szentmiklósi Gábor egy fából épült, kőoszlopokkal megerősített kis Szent István-templomban tartotta a szentmiséket.

A korabeli püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a csongrádi kántortanító járandósága nyolc öl búza⁶, házaspáronként egy öl kukorica illetve negyed öl szőlő (vagy 25 dénár) volt. Ezen felül egy tömb só, egy sertés, négy szekér széna, hat icce vaj, egy mázsa hús, ötven fej káposzta és egy pár csizma volt a fizetsége. Járt neki továbbá tüzelni való fa és nád, valamint

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: In: Bajáki Rita – Báthory Orsolya szerk.: *Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon*. MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 113–126.

2 Mindezt az első Ratio Educationis (1777) 57–58. paragrafusai rögzítik a mezővárosi és falusi anyanyelvi iskolák ügyének tárgyalásánál.

3 Az 1790-es években az iskolamesterek német nyelvtudása mellett követelménnyé vált az *approbáció*. Ez az „igazolás” azt jelentette, hogy a tanító erkölcsileg alkalmas a pályára, tanulmányi teljesítményt azonban nem mutatott. KANYAR 1989. 83.

4 KANYAR 1989. 136.

5 II. Ratio Educationis 27. paragrafusa szerint.

6 Egy öl: 1,9019 méter.

tök és kender termesztésére alkalmas földterület. A szántás, a termés betakarítása és malomba szállítása a lakosok feladata volt. A fiúgyermek oktatásáért tanulónként egy forintot kapott.⁷

Lénárt János *Organista és Mestert* 1736-ban említik a források.⁸ Amikor a plébános egy makói kántort próbált szegődteni a helyére, Károlyi Sándor, a templom kegyura megtiltotta neki, hogy a csongrádi születésű Lénárt Jánost máshonnani kántortanítóval helyettesítse.⁹ Károlyi Sándor a csongrádi jobbágyoknak is megüzente, hogy idegen *ludimagistert* ne fogadjanak maguk közé. Nincs okunk feltételezni, hogy a kegyúr ezirányú nézetei – 1743-ban bekövetkezett haláláig – változtak volna. A helyben születés kritériuma ugyanakkor jelentősen szűkíthette a szolgálatra alkalmas személyek körét: különösen akkor, ha az orgonajátékhoz is érteni kellett.¹⁰

A következő, 1745-ben esedékes egyházlátogatás alkalmával jegyezték fel, hogy a kántortanító csak abban az esetben vehette fel a fiúgyermek oktatásáért járó bért (tanulónként egy forintot, valamint évente 50 fej káposztát és egy pár csizmát), ha tanítói kötelemeinek tisztességgel eleget tett.¹¹

1761-ben a csongrádi *Ludimagister et Cantor*¹² az 54 esztendő Tóth Imre volt. Szolgálatáról, magaviseletéről a plébános elégedetten nyilatkozott.¹³ Fizetését a vizitáció alkalmával a következőképpen határozták meg: évi 70 forint, 50 véka gabona, 50 kiló só, 50 kiló marhahús, egy sertés, három öl fa illetve két szekér széna. Hogy a szegényebb lakosok is taníttathassák gyermekeiket, a település egy *Kis-Mestert* is alkalmazott. A segédtanító bére a következő volt: évi 30 forint, 30 véka gabona, só, szalonna vagy négy forint, két öl fa, 200 csomó nád és két szekér széna. A leánygyermek oktatásáért a kántortanító és a segédtanító évi tíz forintot, tíz véka gabonát, két öl fát és 200 csomó nádat kapott.

Egy 1773-ban felvett összeírás mindössze annyi közöl, hogy Csongrádon egyetlen ludimagister működik.¹⁴

1777-ban, Balogh Ferenc főszolgabíró csongrádi látogatásának idején leírás készült Csongrád iskoláiról. Ekkoriban Csongrád vármegye katolikus *nemzeti iskolái*¹⁵ a nagyváradi tankerületi főigazgató felügyelete alá tartoztak. A gyerekek oktatását a katolikus egyház szervezte meg a város segítségével; az iskolát a plébános irányította, a tanítót a város fizette.¹⁶ Berényi János csongrádi iskolamester (*ludi magister*) ekkoriban 130 gyereket tanított. Mivel Berényi a magyar és a latin mellett németül is tudott, német nyelvű olvasás-órákat tartott. A csongrádi iskolában a fő tantárgyak a következők voltak: igeragozás, fokozás, főnévragozás, olvasás, szótagolva olvasás,

7 VPL Lib. Vis. 3. 1715–16.

8 VPL APar. Cs. 1736. március 6. A csongrádi bírák és lakosok levele a Consistoriumhoz. Bővebben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 119.

9 VPL APar. Cs. 1736. Gr. Károlyi Sándor levele a csongrádi bírákhoz és jobbágyokhoz.

10 Ekkoriban egy hatmutációs, kisebb orgona állt a Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templomban. VPL APar. Cs. 1735.

11 „...per annum si munus suum diligenter adimpleverit.” VPL Lib. Vis. 4. 1745.

12 A korszakban szinonim fogalom volt a *magister scholae*, *ludi magister*, *rector scholae* de a licenciátus is. Kanyar 1989. 17.

13 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Fiókleveltára (továbbiakban: MNL CsML CsL) Íratmásolatok, 106.

14 *Lexicon Locorum* 1920. 102.

15 Anyanyelvű vagy népnyelvű iskola neve a 18. század elején *schola trivialis* vagy *schola vernaculana* volt, a 18. század végétől 1845-ig pedig *nemzeti iskolaként* nevezték. KANYAR 1989. 58.

16 DUDÁS 1998. 112.

számтан illetve az egyszerű szabályok.¹⁷ A tanulók szombatonként katekizmus (kérdés-felelet) formájában részesültek – a plébános révén – hitoktatásban.¹⁸

Az egy esztendővel későbbi Canonica Visitatio-ban olvashatjuk, hogy Berényi csak tanítással foglalkozott, míg az általános kántori és iskolamesteri teendőket az 50 akkor esztendőös Faragó János látta el. Faragó kántori teljesítményével – bár értett az orgonáláshoz és németül is beszélt – a plébános nem volt maradéktalanul megelégedve. Hangjáról úgy nyilatkozott, hogy „nem illik” a templomba. Faragó fizetése évi 70 forint, két szekér széna, három öl fa, egy mázsa hús, egy disznó, 300 csomó nád, 50 véka kukorica volt, valamint egy szántásra alkalmas, közepes nagyságú jobbágytelek, melyet kelet felől a plébánia földje, nyugatról a jegyző szántója határolt. Stolaris javadalma fele volt a plébánosénak. Mivel háza egy órányi távolságra volt a templomtól, előfordult, hogy nem ért oda a szentmise kezdetére. A helyzet orvoslására a hívek adományai-ból kántori lakot építettek a Kántor (mai Templom) utcába. Ugyanezen forrás emlékezik meg a fiúiskoláról elkülönített leányiskoláról, ahol tanítónőt alkalmaztak. Az épületet a vizitátor jó állapotban találta.¹⁹

Az 1784-ben felvett csongrádi népesség-összeírás szerint Faragó János feleségével, Galbáss Juliannával három gyermeket nevelt, háztartásukban két cselédet tartottak.²⁰ Az ugyanekkor rögzített Canonica Visitatio-ban példamutató, erkölcsös emberként írták le, aki mindig józanul teljesíti szolgálatát, orgonatudása és énekismerete kielégítő.

Az 1784. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már határozottan elkülönítette a kántor és a tanító személyét, fizetését és feladatait.²¹ A leírásban említett mindkét csongrádi tanító házas ember volt; Berényi János Vácról származott, míg a másik tanító Gyovai Mihály csongrádi szűcs 25 esztendőös fia volt. Bár jártasak voltak az oktatásban, az órák gyakran elmaradtak, a diákokat pedig túl szigorúan fegyelmezték.

A település mindkét iskoláját a lakosság építette. Az épületekben két szoba volt: egy a tanító részére, egy pedig tanterem céljára. A jó állapotú épületekhez konyha és kamra is tartozott. A vizitátor azt is lejegyezte, hogy a tanítók fizetését a szülők kényszeredetten szolgáltatták ki.²²

Faragó János 1798-ban bekövetkezett halála után nem tudni, ki volt Csongrád főkántora.²³ Kmeth Lajos 27 esztendőös korában, 1828-ban lett Csongrád főéneklése – abban az évben, amikor Egerben megnyílt az első, Érseki Tanítóképző Intézet.²⁴ Kmeth Lajos tehát még gimnáziumi végzettséggel rendelkezett, ám latinul és németül is tudott. Az 1842-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben jó erkölcsű, vallásos, egészséges és erős testalkatú férfiként emlékeznek meg róla. Csongrádon ekkoriban elegendő tanító működött, így szerződésében nyoma sincs tanítási kötelezettségnek.²⁵ Az orgonán megfelelően játszott (*apte pulsat organum*), a világi énekeket mel-lőzte.²⁶ Ahogy az kántorcsaládokban gyakran előfordult, fiai is kitanulták apjuk mesterségét:

17 DUDÁS 1999. 26.

18 A gyakorlatról bővebben lásd: MÉSZÁROS 1972. 28.

19 VPL Lib. Vis. Lib 7. tom. 2.

20 Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (továbbiakban: NPI) Historia Domus I. kötet, 205.

21 Quandoquidem diversi sint, qui hic munus Ludirectoris, et Cantoris obeunt, distingvendum etiam inter illos est. VPL Lib. Vis. 8. 1784.

22 VPL Lib. Vis. 8. 1784.

23 TARI 1977. 13.

24 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106; KANYAR 1989. 214.

25 VPL Lib. Vis. 6. 1842.

26 NPI Canonica Visitatio, De Cantorum. 1842. Kmeth Lajosról bővebben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 126–127.

Kmeth József és Kmeth István is tanítók lettek. Az édesapa halála után a család feltehetően elköltözött a környékről.²⁷

Kmeth Lajos 1828-ban rögzített díjlevelében a következő javadalmak szerepeltek: évi 300 váltóforint, 3 öl tűzifa, 300 kéve „fűteni való réti gaz”, egy darab kenderföld és a kántori lakás használati joga.²⁸ Ehhez járult még a földesúr jóvoltából fél házteleknyi föld és két kaszáló. Jövedelmének jelentős részét a stóladíj illetve és halotti búcsúztatók hasznára tette ki, melyek összege „öreg mind kicsiny halotti temetésekről különbség nélkül 15 Vfrt. búcsúztatásért bizonytalanul 1 Vfrt.-tól 10 Vforintig”.²⁹ Kötelességei közé tartozott, hogy két kántorsegéd részére saját fizetéséből évi 170 forintot, kosztot, szállást, mosást, fűtést és gyertyát biztosítson.³⁰ A csongrádi tanítók fizetésére vonatkozóan először 1854-ből találunk adatokat. Ekkoriban egy-egy tanítónak két hold és 1306 négyszögölnyi szántó, a bökényi veteményesből 502 négyszögöl, a györfösi füzesből 90 négyszögöl járt. Évente 367 forint 50 krajcárt kaptak a községi pénztárból.³¹

A hitoktatás továbbra is a papok feladata volt. Az 1800-as évek elején a csongrádi lakosok szerződést kötöttek a plébánossal annak érdekében, hogy a plébános (vagy valamelyik káplánja) „a Gyermeknek s Leányoknak” hetente kétszer lelki tanítást tartson az iskolákban. Mikor azt tapasztalták, hogy a plébános semmit nem tesz azért, hogy „a nevendékek bután ne nyölnének fel”, a váci püspökhöz fordultak segítségért.³²

1831–1855 között Csongrádon két fiú és egy leány osztályban tanítottak.³³ Palugyai Imre korabeli adatai alapján (1850-ben) négy tanárra összesen 639 tanuló jutott.³⁴

Váry Gellért piarista tanár visszaemlékezésében olvashatjuk a csongrádi elemi fiú tanoda leírását 1848–1850-ből. Az egyedülálló közlés a tanítók személye és az épület leírása mellett a tanítás eszközeiről és módszereiről is megemlékezik.

A Nagyboldogasszony-templom mögött álló épületben két osztály működött: a *kis iskolában* „Szilveszter” oktatva a gyerekeket írni-olvasni, számolni és imádkozni. Olvasás órán ábécés könyvet használtak, melyet a csongrádi heti vásár idején szerezhettek be a könyvkötőtől (*kompektor*). Az írás elsajátításához a tanító faragott tollkessel (*pennicilus*) lúdtollat (*kalamus*) a gyerekeknek. A tintatartót *kalamáris*nak nevezték. A tanító minden diáknak egy-egy papirost adott, melyre írónnal³⁵ húzott vonalak közé írta a szavakat – ezeket kellett tintával lemásolniuk.³⁶ Váry Gellért az iskolai fegyelméről is megemlékezett: „A melyik gyerek a tanítás alatt nyugtalankodott, azt Szilveszter kihívta a padból, letérdeltette maga elé, a fejét a lábai közé fogta és a mindig kezében

27 MNL CsML CsL V.B. 42. a. 1856. szept. 9. ülés, 429. sz. és 432. sz. határozatok.

28 Valamikor 1777–1784 között épült fel a kántor és a harangozó szolgálati lakása. A kántori lak kútjának építésére Mátyus János plébános idejében, 1822-ben kerül sor. 1850-ben újították fel a kidőlt kerítést. Váry Gellért, csongrádi származású piarista szerzetes említi, hogy a korábbi Sárkány utcát a 19. század közepén Kántor utcának nevezték. Ez az út, „mely a templom farától a kántori lakás előtt a Tiszára visz”. VPL APar. Cs. 1822. szeptember 8. Edelényi János határozata; FORGÓ – FORGÓ 1987. 37; VÁRY 1974. 15.

29 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz. Az említett jobbágytelek Györi András és Keki József telke között helyezkedett el. A legelőről további 40 forintot, a kenderföldből (melyet elmulasztott a levélben megemlíteni) 100 öl hosszú és 6 öl széles részt, továbbá 12 öl tűzifát ugyanennyi nádat kapott. A stóladíjak közül kifejejtette a templomi kihirdetések után járó 20 váltó forintot. Ld. NPI Canonica Visitatio 1828. De Cantorum.

30 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

31 A korabeli tanodai bevallásra hivatkozik: DUDÁS 1998. 113.

32 VPL APar. Cs. 1823. május 16. Csongrád Város Bírása és Tanács levele a váci Szentszékhöz

33 DUDÁS 1998. 112. Az 1850-es években a belsővárosi iskolában Hortsik Gergely tanított, kinek fia és unokája is tanítói pályára lépett. BERTA 2002. 59.

34 PALUGYAY 1855. 477.

35 Őnből (ólom) készült íróvessző.

36 VÁRY 1974. 196–198.

lévő pálczával négyet-ötöt a jól kifeszült ülepére húzott.”³⁷ A *nagy iskolában* „Kenderesi” tanítot-ta a nagyobb gyerekeket hasonló módon, mint a *kis iskolában*. Mikor Váry az emlékezést írta, a régi iskolaépület már nem állt, így emlékezetből lerajzolta.³⁸ Énekkoktatásról, az iskola szomszéd-ságában lakó Kmeth Lajos főkántor közreműködéséről itt sem történik említés.

A városban élő, kántortanítói pályára vágyó fiatalok először segédkántornak szegődtek a helyi főkántor mellé. A későbbiekben vagy helyben nyertek tanítói állást, vagy elmentek főkántor-nak olyan településre, ahol éppen üresedés volt. Példaként idézném Misurai János, Misurai An-tal csanyteleki kántor fiának esetét, aki Csongrádon Kmeth Lajos főkántor mellett segédkezett. Amikor Kovács Antal csongrádi tanító állását elhagyta, Misurai János jelentkezett a helyére.³⁹ A század második felében a helyzet nem változott. Kovacsics Béla *szuflets* 1853-tól elemi leányis-kolai tanítóként működött⁴⁰, majd az 1860-as évek közepétől csépai főkántor lett.⁴¹ 1869-ben Skultéti József kántorsegédet tanítónak nevezte ki az iskolaszék.⁴² 1870–71-ben segédkántor-ként működött Sohlya Antal mellett a későbbi polgári iskolai igazgató – Sohlya jövendőbeli veje –, Farkas Béla.⁴³ Oláh Lázár, ki a csongrádi Tanítóképzőben szerzett tanári bizonyítványt, egy ideig Sohlya Antal főkántor mellett segédkezett, majd a Csongrád-belsővárosi elemi iskola taní-tója lett.⁴⁴

1845-ben a már hosszú ideje formálódó népoktatási irányelvek királyi rendeletek formájá-ban öltöttek testet. A kántortanítók többé nem lehettek jegyzők.⁴⁵ Kihirdették továbbá, hogy „az országban minden törvényesen bevett Vallási felekezetek kántorai, egyházszolgái, és Tanítói a Tisztesbkek sorához Számíttassanak, és Vétségük esetében a tisztesbekkeli bánásmód alá vet-tessenek.”⁴⁶ Bevezették az *elemi tanoda* illerve *elemi népiskola* fogalmát; az oktatás ellenőrzésére megyei bizottságok és új szabályzatok jöttek létre. A négy osztályos elemi tanodákban (pontosan a második osztályban) az énekkoktatás kötelezővé vált. A csongrádi plébániahivatalban fellelhető tankerületi rendelet 23. pontja megerősíti, hogy a második elemi osztályban immáron előírás az „áhitatos éneket szerény, illő, kellemes, és buzgó hangon gyakoroltatva.” Nőtanodákban ugyan-csak a „szent énekek illedelmes és szerény hangolattal gyakorlata.” vált kötelezővé.⁴⁷ Működésé-nek utolsó évtizedében Kmeth Lajos főkántort is kötelezhették (volna) az énektanításra.

1860–70-es években a csongrádi főkántor látványosan „tért vissza” a közoktatásba.⁴⁸ Sohlya Antal (1860–1902 között csongrádi kántor) az 1840-es években maga is néptanítóként kereste

37 VÁRY 1974. 198.

38 A patikus, az ügyvéd „kaputos és pantallós” gyerekei legfeljebb egy-két évet jártak a település elemi tanodájába. Az 1840-es évek végén ők vagy Kormúth János, egykori uradalmi tisztartóhoz és feleségéhez, vagy Czibulka Kristóf ferences atyához jártak magánórákra. VÁRY 1974. 198–203.

39 A csongrádi jegyző és bíró a jelentkezést elbíráló Tanítói Hivatal felé állított ki erkölcsi ajánlást. NPI 1841. szeptember 11. Misurai János erkölcsi ajánlása. Misurai János azonos nevű fia (ki nevét már Missuray-ként írta) szintén tanítói pályára lépett: Kecskeméten és Kiskunfélegyházán járt középiskolába, a tanítóképzőt Csongrádon végezte 1874-ben. Csanytelek-Átokházán, Kiskundorozsmán majd az egyik csongrádi tanyai iskolában tanított, 1892–1922 között iskolaigazgató Csongrádon. BERTA 2002. 59.

40 FORGÓ – FORGÓ 1987. 73.

41 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspöknek.

42 MNL CsML CsL V. B. 79. 1869. október 24. jk. 35. sz. határozat.

43 MNL CsML CsL V. B. 79. 1871. július 6. jk. 242. sz. határozat.

44 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek. További példákat lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 127–130.

45 Ld. 63. paragrafus. KANYAR 1989. 262.

46 NPI „Oskolai ügyek” határozatok, 1845.

47 NPI „Oskolai ügyek”, Tanügyi tervezet 1845.

48 Sohlya Antal tevékenységről egy másik munkában kimerítően értekeztem. GYÖNGYÖSSY 2014. 117–159.

kenyerét, később a nagyváradi tanítóképző intézet énektanára lett. Ekkoriban vetette papírra ma is kéziratban lévő, a kántortanítók oktatásához használt jegyzeteit. Az utolsó – egyben legterjedelmesebb – tanórában az elemi tanodai énektanítás módszertanát rögzítette. Írását először a Körös-kerületi Tanítói Tanácskozmányon (1858. szeptember 20.) olvasta fel, később a Tanodai Lapokban is megjelent.⁴⁹ Pár év múlva a Dunakeszi-tankerület iskoláiban Sohlya módszere alapján tartották az énekórákat.

Sohlya Antal lelkes, elkötelezett tanár volt, különösen az elemi tanodai énekoktatást tekintette szívügyének. Mint írja: „nem parancs, hanem önkaratom kifolyásából tanítám az éneket és akkor is csak kizárólag szent énekeket.”⁵⁰ Munkatervét a „lassan és keveset” elve, illetve a „theoria és praxis” együttes alkalmazása mentén alakította ki. Segédhangszernek a hegedűt tartotta legalkalmasabbnak, melynek használata, mint írja: „minden rendes tanítóképezdében tanítatik”⁵¹ Meg volt róla győződve, hogy az ének-oktatás a legnehezebb tantárgyak egyike, hisz „ha látszólag már tudnak is a tanoncok, de ismét könnyen elfelednek, s könnyen zavarba jönnek a hangjegyek ismeretében.”⁵²

Sohlya Antal szombatonként, litánia után tartott ének-oktatást az iskolás gyerekeknek, majd félévente levizsgáztatta őket. A népenekeket minden szentmise előtt be kellett gyakoroltatnia a hívekkel.⁵³ Ezen szolgálatokért külön díjazásban nem részesült.⁵⁴

Levelék sokasága tanúsítja, hogy Alvinczy Ferenc plébános nem rokonszenvezett Sohlyával.⁵⁵ Egyik, a váci megyéspüspökhöz címzett levelében olvashatjuk, hogy Csongrádon a félévi vizsgák rendszerint elmaradtak a népiskolákban, és Sohlya növendékei a „Jaj de fáj”-on kívül nagyon keveset tudnak producálni.”⁵⁶ Mivel a kántor az ifjúsági miséken sem énekelte a gyerekeket a templomban, Oláh Lázár tanító (egykori segédkantór) ült az orgona elé. A főkantór válaszul le tiltotta a fiatal tanerőt a kórusról.⁵⁷ A plébános és a kántor dicstelen konfliktusa azért tart számot érdeklődésünkre, mert Sohlya Antal önvédelmére írt levelében néhány olyan művet is felsorol, melyeket a gyermekeknek megtanított: „A tanoncok az Egri Énekkátét [a vizsgán] majd nem egészen tudták, s ezen kívül több istenes templomi éneket [...]. Karácsonykor is az iskolás

49 *Tanodai Lapok*, 1859. 21–24. lapszámok.

50 SOHLYA (kézirat) 1857. 396.

51 SOHLYA (kézirat) 1857. 412.

52 SOHLYA (kézirat) 1857. 407.

53 VPL APar. Cs. 1867. évben, Sohlya Antal nyomtatásban megjelent röpirata szerint. A röpirat csak a nevezett javadalmakra tér ki. A korban a gyermekek énekoktatása a kántorok általános kötelezettségei közé tartozott. Mezey János kunszentmártoni kántor 1850-ben keltezett szerződésében ez olvasható: kötelessége „az oskolás gyerekeket és az ifjúságot hetenként bizonyos időben, és általa választandó alkalmas helyen az éneklésben tanítgatni.” BARNÁ GÁBOR, *A Mezey kántorsalád és énekes könyvei a 19–20. századból = Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek*, szerk. Barna Gábor, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2009, (*Devotio Hungarorum* 12) 448.

54 A helyzet később sem változott: 1875-ben a tanítók fizetéséről írt plébánosi jelentésben olvashatjuk, hogy az elemi iskolában „...a kántor csupán az éneket köteles tanítani, de ezért külön nem díjaztatik.” NPI 1875. augusztus 30. Szvoboda József plébános jelentése a váci megyéspüspöknek.

55 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek.

56 Hogy pontosan melyik népenékről lehet szó, ezidáig nem sikerült kideríteni. VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek.

57 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek. Az Oláh és Sohlya közti feszült viszony életük további részében is végigkísérte őket. Mikor 1883-ban Sohlya Antal elmarasztaló jelentést írt a belvárosi iskola állapotáról – ahol történetesen Oláh Lázár tanított – Oláh a jelentést igaztalanoknak állította be, és Sohlya iskolátogatói megbízásának visszavonását követelte. Kérelmét az iskolaszék elutasította. MNL CsML Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1883. december 29. jk. 251. sz. határozat.

gyerekek a templom karában „Krisztus Jézus született” éneket Tárkányitól kettősben – duett – énekelték!”⁵⁸

Összegzés a csongrádi kántortanítók helyzetéről

Csongrád megyében az 1770-as években a három mezővárosban és négy faluban összesen hét (mindenhol egy) kántortanító szolgált. Ez száz százalékos lefedettséget jelent még akkor is, ha egy tanítóra körülbelül 4686 iskolaköteles jutott.⁵⁹ Az oktatás minőségéről, az iskolába járók számáról forrásaink nem szolgálnak iránymutatással. Ami bizonyos, hogy 1777-ben a csongrádi iskolamester maradéktalanul teljesítette az abban az évben kiadott I. Ratio Educationis elvárásait.⁶⁰ Számítant – mint „komolyabb tárgyat” – korábban csak azokon a településeken oktattak, ahol ezt külön megfizették a kántortanítónak: Csongrádon is ez lehetett a helyzet.⁶¹ Ha ehhez hozzávesszük a tanító latin és német-tudását, azt kell mondanunk, hogy Csongrádon minden feltétel adott volt a kor fogalmai szerinti színvonalas oktatásra.

A felvilágosult abszolutista uralkodók határozott lépéseket tettek azért, hogy a kántori és tanítói hivatalt elválasszák egymástól. Az I. Ratio Educationis 87. paragrafusában olvashatjuk: a plébánosok tartózkodjanak attól, hogy „a tanítókat saját szolgálatukra igénybe vegyék, a sok helyütt hagyományosan élő, vétkes szokások szerint.”⁶² A rendelkezés betartása a legtöbb helyen gyakorlati akadályba ütközött: a lakosok nem tudták (sokszor nem is akarták) biztosítani egy újabb tanító fizetését. Csongrádon is feljegyezte a vizitátor, hogy az iskolamester-kántor és a segédtanító javadalmát kelletlenül szolgáltatták ki a szülők, hisz nagyobb hasznát látták, ha gyermekük betűvetés helyett a családi gazdaságban segédkezett.

A kántori és tanítói hivatal kettéválásának pillanata az adott település demográfiai és gazdasági helyzetének fokmérőjeként is szemlélhető; jelzi azt a fordulatot, amikor egyetlen kántortanító már nem képes az egyházi asszisztencia és a tanítás terhet egyidejűleg viselni. Ahhoz azonban, hogy a kántor leléphessen a katedráról és kizárólag az egyházi szolgálatnak szentelhesse magát, egy önálló iskolamester eltartásához kellő gazdasági erőt (és akaratot) kellett a közösségnek felmutatnia. Csongrádon ez a fordulat valamikor a 1778–1784 között érkezett el, amikor a lakosságszám 6500–7000 fő között lehetett.⁶³ Ez az időpont azért lényeges, mert regionális szinten még 1845-ben is napirenden volt a kántori és tanítói hivatal szétválasztásának szükségessége.⁶⁴

58 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. Sohlya Antal későbbi tevékenységének vizsgálata túlnyúlik vizsgálódási körünkön. A csongrádi Dalárda, a Polgári Fiúiskola és a Tanítóképző megalapításáról illerve az itt végzett énekoktatói tevékenységéről lásd: GRÖNGYÖSSY 2014. 137–138.

59 Csongrádon ekkor közel hétezer éltek, a lakosság harmada kiskorú volt – az iskolakötelesek száma ezer fő körül lehetett. VPL Lib. Vis. 1. (1776) Csongrád alapján.

60 90. paragrafus szerint mezővárosokban oktatott tantárgyak a következők: hittan, betűismeret, olvasás, írás, számtan, német nyelv, fogalmazás és becsületes, tisztességes életre nevelés.

61 KANYAR 1989. 61.

62 Idézi: KANYAR 1989. 80.

63 1784. évi Canonica Visitatio adatai, VPL Lib. Vis. 7. tom. 2.

64 „Továbbá a feljebbiek szerint a Tanítói és Kántori két hivatal egybe lévén olvasandó, fel kell venni a kántori hivatal minden néven nevezendő jövedelmeit, kész pénzben, természetnyelvekben, Stólában, külön kivéve: ennyi temetésről sat. a halottas sz. misék alatti éneklésért járó jövedelem – ha csak ez nem alapítványi – ide nem értetve. Ha a harangozói szolgálatot is viseli, az evvel összekötött jövedelmek is legnagyobb pontossággal felvéterendők. Ezen összeírásra használandók a Püspöki látogatások oklevelei szerződések sat. NPI „Oscolai ügyek” tervezete 1845. 1845-ben külön megyei bizottság alakult az iskolai nevelés és tanítás helyzetének vizsgálatára.

A folyamat „előszobája” a segédtanító megjelenése volt. A kántortanítónál mérsékeltebben javadalmazott *Kis-Mesterre* azért volt szükség, hogy azok a gyermekek is megtanuljanak írni-olvasni, kiknek szülei nem tudták előteremteni az évi egy forintos oktatási díjat. Csongrád esetében azt láthatjuk, hogy Berényi János 1778-ban még segédtanítóként működött, 1784-re pedig olyan iskolamesterré lépett elő, ki maga is segédtanítót tartott. Faragó János ekkorra már csak a kántori teendőket látta el. Néhány évtizeddel később, az 1820-as években már a kántor is két segédkántor tartására kényszerült. A kántortanító tehát egyszemélyes hivatalból két, külön intézménnyé vált, mely pár évtized leforgása alatt kétpólusú, hierarchikus rendszerre fejlődött. Ez a „burjánzás” ugyancsak demográfiai kényszer eredménye lehetett.

A szétválás „pillanatában” Faragó János életkora és tapasztalata okán alkalmasabb lehetett az egyházi szolgálatra, miközben hasonló végzettségű társa tanító maradt. Hogy az énektanítás gondja továbbra is a kántoré volt, egybevágott általános kötelezettségeivel, hisz a templomba járó a hívekkel is ő gyakoroltatta be a népénekeket. Így vált a helyi kántor minden korosztály liturgikus énektudásának egyszemélyű forrásává és felelőségévé.⁶⁵

Az a fiatal kántortanító, aki szülővárosában akart maradni, szükségszerűen tanítónak szegődött. A jelenség oka a csongrádi főkántor szilárd (mondhatni megrendíthetetlen) pozíciója volt: Faragó János körülbelül 40 éven keresztül – haláláig, Kmeth Lajos 1828-tól haláláig (1859), Sohlya Antal 1860-tól haláláig (1902) viselte hivatalát.

A két hivatal elkülönülésével a kántorok társadalmi státusza is emelkedni kezdett. Ez az emelkedés a jövedelmet tekintve némi késéssel mutatkozott meg, amit Kmeth Lajos (1828–1859 között csongrádi kántor) számos, fizetésjavításért könyörgő levele is jelez.⁶⁶ Mindezek mellett a kántor bátran megkérhette a módos iparos családból származó Bauersax Anna kezét.⁶⁷

Kanyar József Somogy megyei példák alapján megállapítja, hogy a 18. században az alacsony fizetés, annak megalázó gyűjtési módja (házról-házra járás), illetve a számtalan kötelesség (oktatás, egyházi asszisztencia, akár harangozás, templomseprés stb.) nem tette vonzóvá a kántortanítói pályát: „lehetetlen nem úgy tekinteni rájuk, mint a kor vándorló, szellemi napszámosaira, akiknek még a fizetése sem volt jobbnak mondható a cselédek konvenciójánál.”⁶⁸ Véleménye szerint az alacsony fizetés a közösség lealacsonyító véleményét fejezte ki, de a több évtizedes kántortanítói működés mögött is a pálya nehéz, küzdelmes mivoltát sejtí.

A helyzetkép árnyalására érdemesnek tartom megjegyezni, hogy ha a pénzbeli fizetés mellé a természetbeli juttatásokat, stoláris javadalmakat és a lakosok szolgáltatásait (pl. terménybetakarítás) is hozzávesszük, a kántortanítók helyzete korántsem volt nyomorúságos vagy megvetendő. Mindezek mellett a kántortanítói hivatást állandó fizetéssel honorálták, és ez a kiszámíthatóság távol állt a nehéz sorsú jobbágyparasztnak életétől – a zsellérekről nem is beszélve. Ha ez a javadalom nem is biztosított fényes életkörülményeket, nem azt jelenti, hogy a település gyakran egyetlen laikus értelmiségijét semmibe vették volna.⁶⁹ Valószínűbbnek tartom, hogy a kántortanító fizetési levele a közösség általános gazdasági helyzetének bizonyítványa volt. Somogy megyében bizonyosan nehezebb volt a kántortanítók helyzete: az 1760–70-es években

65 A kérdésről lásd még: DR. MÉSZÁROS 1972. 33–34.

66 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspöknek.

67 DUDÁS 2001. 70.

68 KANYAR 1989. 60.

69 Általában mentes volt a jobbágyterhektől, nem vitték el katonának, házat, földet és javadalmat kapott, illetve természetbeli járandóságokat. Ld. DR. MÉSZÁROS 1972. 33.

a somogyi tanítók mindössze 18%-ának volt a csongrádi kántortanítóéhoz hasonló bére.⁷⁰ 1784-ben a cselédek jelenléte a kántor háztartásában ugyancsak a csongrádi éneklész kielégítő anyagi helyzetét sejteti.

Aki nem a paraszti élet hagyományos útján-módján kívánta családját eltartani, ugyanakkor „magasabb iskola” (pl. orvosi hivatal) elvégzése nem volt számára elérhető, annak a kántortanítói pálya jelenthetett kitörési lehetőséget. Ha évtizedeken keresztül ugyanaz a név bukkan fel az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben, az ugyanúgy lehet a megfelelő körülmények (ezáltal a pozícióhoz való ragaszkodás), mint a konkurencia hiányának, a pálya küzdelmes és nem vonzó mivoltának a jele.

Összességében elmondható, hogy Csongrádon a kántori és tanítói hivatal szétválása az országos átlagnál korábban, már a 18. század 70-es, 80-as éveiben megtörtént, és ez a változás szorosan összefüggött a település általános gazdasági helyzetének javulásával.

IRODALOM

BERTA Tibor

2002 *A szegedi községi tanyai iskolák adattára*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXI. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

DUDÁS Lajos

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–119.

1999 A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 7–27.

2001 Csongrád kántorai. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2001*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 67–88.

FORGÓ Tilda – FORGÓ Ida

1987 Csongrád élete a szabadságharc bukása után. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozsaikok Csongrád város történetéből 1987*. Csongrád Város Tanácsa, Csongrád, 29–80.

GYÖNGÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

KANYAR József

1989 *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetel időszakában (1770–1868)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LEXICON LOCORUM

1920 *Magyarország helyégeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*, Kiadja a magyar béke-küldöttség, Hornyánszky nyomdája, Budapest.

⁷⁰ KANYAR 1989. 33.

DR. MÉSZÁROS István

1972 *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Pedagógiai Közlemények 14. Tankönyvkiadó, Budapest.

PALUGYAY Imre

1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása, Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása*. IV. kötet. Heckenast Gusztáv, Pest.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár, Szeged.

VÁRY Gellért

1974 *Emléklapok Csongrád múltjából*. Somogyi Károly Könyvtár, Szeged.

KÉZIRATOK

SOHLYA Antal

1857 *Egyházi ének és szent szertartás*. Tanítóképzési jegyzetek. Nagyvárad. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum Néprajzi Adattár 91–87.

HAJDÚ Gyula

2000 *Emlékeim*. Kézirat Ifj. Hajdú Gyula tulajdonában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár

Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/ Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)

V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)

Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41. jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Nagyboldogasszony Plébániahivatal, Csongrád - NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Libri Vistationum – VPL Lib. Vis.